

SZEMLE

Kiss Dénes

A 21. századi mezőgazdaság és élelmiszer-gyártó szektor szereplői Jan van der Ploeg munkáiban*

Jan Douwe van der Ploeg 2008-ban megjelent könyvében¹ korunk mezőgazdaságának szereplőit és folyamatait rendezi egy új elméleti modellbe, majd ennek egyes részeit későbbi tanulmányokban tovább bontja. Amint már a könyv címe is jelzi, a szerző szándéka szerint a parasztságra fókuszál, és azt a tézist fogalmazza meg, hogy a paraszttá válás a 21. században is sokak számára a túlélés egyetlen útja, emiatt a parasztság léte – korábbi modernista elméleteknek ellentmondóan, amelyek megszűnését jósolták – jelenleg is legitim és várhatóan tartós, a harmadik világ országaiban ugyanúgy, mint a fejlett nyugati országaiban. Állításának fenntartásához a parasztságot és a paraszti gazdálkodást a korábbiaknál sokkal dinamikusabbként definiálja –, ez előfeltétele annak, hogy a fejlett nyugati országokban is paraszti gazdaságokról beszélhessen. A tézis igazolásához tehát konceptualizálnia kell az agrárszféra szereplőit és folyamatait. E konceptualizálás keretében pedig – mint látni fogjuk – egyrészt újradefiniálja a paraszti gazdálkodás mibenlétét, valamint beilleszti a modellbe az élelmiszeripari óriás cégeket is. Mindkettővel olyan adalékokat nyújt az agrárszféra elemzéséhez, amelyek véleményem szerint hiányoznak a kelet-európai agrárszociológiai elemzésekből. Az alábbiakban az általános fogalmi keret vázolása mellett a parasztságra vonatkozó állításait foglaltam össze. A recenzió-műfajhoz ké-

* Jan van de Ploeg a kritikai agrártanulmányokban világszerte levő Wageningeni Egyetem professzora. Munkásságának egyik kiemelkedő alkotása a *The New Peasentries...*, amely azonban világsikere ellenére magyar nyelvterületen viszonylag kevés figyelmet kapott. Ezt próbáljuk pótolni jelen írással.

1 Ploeg, Jan Douwe van der: *The New Peasentries. Struggles for Autonomy and Sustainability In an Era of Empire and Globalization*. Earthscan, London-Sterling, 2008.

pest egy részletesebb bemutatásra törekszem, gyakorlatilag az olvasás közben készített jegyzeteim szerkesztett vázlatát közlöm a továbbiakban.

Az agrár-szcéna szereplői és folyamatai

J. D. van der Ploeg a mezőgazdaság három szegmensét különbözteti meg: a paraszti mezőgazdaságot, a vállalkozásszerű, illetve a nagyüzemi-kapitalista (korporatista) mezőgazdaságot. E szegmensekre más-más szereplők és eltérő gazdálkodási módok jellemzőek.

A *paraszti mezőgazdaság* (röviden) alapvetően a paraszti farm ökológiai tőkájének fenntartható használatára épül, valamint a paraszti életforma megővésére és jobbitására irányul. A munkaerőt a család szolgáltatja (vagy reciprocitási kapcsolatok révén mobilizálja azt), a föld és egyéb termelési eszközök családi tulajdonban vannak. A termelés részben a piacra, részben a család és a farm újratermelésére irányul, és gyakran jellemzi multifunkcionalitás. A *vállalkozásszerű mezőgazdaság* főleg ipari- és pénz-tőke használatán alapul (ipari inputok, technológia, hitel), és folyamatos növekedés jellemzi, elsősorban a termelés mennyiségi növelése révén. A termelés rendkívül specializált, és teljesen eladásra irányul. A mezőgazdasági vállalkozók aktívan válnak piacfüggővé, kiváltképp a farm input-oldalán – ezzel szemben a parasztlak a legváltozatosabb technikákkal igyekeznek távol tartani magukat a piactól. A vállalkozásszerű gazdálkodás formái gyakran államilag irányított modernizációs programok eredményeként alakulnak ki. A mezőgazdaság *nagyüzemi, kapitalista* szegmense mobilis óriás farmok széles hálózatából áll. Szinte kizárólag fizetett munkaerőt alkalmaz. A termelés a profitmaximalizálás függvényeként szerveződik meg. Az agrárium e szegmense növekvő mértékben határozza meg az élelmiszer- és termék-piacokat. Bár a gazdaságok mérete korrelál a fenti sorrenddel, a köztük levő különbség lényege nem a méretből fakad, hanem a működés anyagi és társadalmi feltételeinek eltérő használatából. Ez pedig erősen meghatározza a hozzáadott érték mennyiségét, a redisztribúció módját, a termelési folyamat és az eredményezett élelmiszer természetét, minőségét és fenntarthatóságát. A gazdálkodás e szegmensei nem válnak el élesen egymástól – átfedések vannak köztük, és gyakoriak az átjárások.

A agrárszféra egésze az élelmiszer-termelő és értékesítő láncok két domináns típusa révén kapcsolódik a szélesebb társadalmi környezethez: rövid, decentralizált vagy nagy, centralizált hálózatok révén. Az élelmiszer-termelés és -fogyasztás *rövid és decentralizált hálózatai* révén a gazdálkodók és a lokális-regionális társadalom összekapcsolódása valósul meg, míg a

nagy és centralizált hálózatokat a nagy élelmiszer-feldolgozó és kereskedelmi cégek valósítják meg, gyakran globális léptékben – e formát a szerző *Impériumnak* nevezi. Az Impérium azonban nem azonos e hálózatokkal, annál egy komplexebb jelenség. Egyrészt egy dominanciára törekvő normatív rend (*mode of ordering*), amely különböző formákban testesül meg (agribusiness csoportokban, nagykereskedőkben, állami apparátusokban, de ugyanakkor törvényekben, tudományos modellekben, technológiákban stb.), de egyúttal egy *rezsim is*, azaz komplex együttese szabályoknak (melyek tudományos tudásra, mérnöki tervezésre, technológiákra stb. alapulnak), melyek a problémák sajátos meghatározását eredményezik. És végül *aréna is*, amelyben folyamatosan belső harcok zajlanak a szereplők között. Az élelmiszerek termelésének és fogyasztásának növekvő mértékű szétválasztására törekvés jellemzi – térben és időben is. Az Impérium a mezőgazdasági termelést dekontextualizálja, azaz leválasztja a helyi ökoszisztémák és regionális társadalmak sajátosságairól.

A kapitalista és a vállalkozásszerű agrárszektor elsősorban a nagy élelmiszer-feldolgozó vállalkozások és üzletláncok révén kapcsolódik a világméretű fogyasztáshoz, míg a paraszti mezőgazdaság rövid, decentralizált hálózatokba épül be. (Bár a kapcsolódások e módjai távolról sem válnak el egymástól ennyire tisztán).

A mezőgazdaság fentiekben vázolt szerkezete mellett korunk mezőgazdaságában három alapvető folyamat zajlik, industrializáció (industrialization), újraparasztosodás (repeasantization) és deaktiváció (deactivation).

(1) Az *industrializáció* folyamatának fő laboratóriuma a korporatív mezőgazdaság, azaz a tőkés vagy nagyüzemi gazdálkodás, fő irányítója pedig az Impérium. (De a vállalkozásszerű gazdálkodás is jelentősen hozzájárul). Fő jellemzője tehát az élelmiszer-termelés és -fogyasztás szétválasztása az idő- és térbeliségből adódó partikularitásoktól, a különböző lokalitásoktól. Másik jellemzője az élelmiszer-termelési folyamat „integritásától” való folyamatos eltávolodás, amely egy három szinten zajló folyamat révén valósul meg. Egyrészt a termelés fokozatos függetlenítésével a helyi ökoszisztémáktól, a mesterséges termelési feltételek térnyerésével, a természetes feltételek lehetőleg teljes kiiktatásával. Másrészt a termelés organikus egységének elszigetelt egységekre, elemekre történő szétbontásával, amelyeket egy központilag ellenőrzött munkamegosztás kapcsol össze. Harmadrészt pedig az élelmiszerek dezintegrációja és újjáépítése révén, azaz az élelmiszer-feldolgozás helyett az élelmiszertervezés térnyerésével (food engineering vs. food processing). Az élelmiszer-termelés és -fogyasztás in-

dusztrializációját kifejező és továbbvivő *agenda* a globalizáció, a gazdasági liberalizáció, a GMO termékek széleskörű elterjedése, valamint annak állítása, hogy a világnak sosem volt a jelenleginél biztonságosabb élelme.

(2) Az *újrparasztosodás* folyamatának kiváltó oka az, hogy az industrializáció világszerte nyomást gyakorol a helyi és regionális élelmiszer-termelő rendszerekre, erősíti a már létező agrárprést (a termelt javak árának lefele, az inputok árának felfele nyomásával). Ez a maga során a termelők egy részének a marginalizációját erősíti, illetve a függőség újabb formáinak kialakulását eredményezi – ez vezet az újrparasztosodáshoz, mind a fejlődő, mind az iparosodott országokban, így Európában is. Az újrparasztosodás tehát nem egyéb, mint *az önállóságért és túlélésért folytatott harc modern kifejeződése a depriváció és függőség kontextusában*. Megkülönböztethető a folyamat mennyiségi és minőségi oldala, azaz a paraszti gazdálkodást folytatók számának a növekedése (pl. vállalkozók paraszttá válása), illetve a gazdálkodás jellegének megváltozása (az autonómia növekedésével, a termelőtevékenység megszervezésének módjában, a piacoktól való eltávolodással stb.).

(3) A *deaktiváció* a mezőgazdasági termelés szintjének csökkenését jelenti, azaz a használt erőforrások (köztük a munkaerő) kiáramlását az agrárszektorból a gazdaság más szektoraiba. Jelenleg elsősorban Afrikára jellemző, de a kelet-európai rendszerváltások után átmenetileg ezekben az országokban is bekövetkezett. Állandó jelleggel megfigyelhető a jelenség a nagyvárosok közelében. Az állami agrárpolitikák is erősíthetik – pl. az EU-nak is van jelenleg deaktiváló politikája (McSherry reformok, kvóta-rendszerek, környezetvédelmi programok). A globalizáció és liberalizáció a maga során, az agrártermelésben kialakított új nemzetközi munkamegosztás révén, szintén deaktivációt vált ki, amely már nem függ az állami beavatkozásoktól. Különösen a vállalkozásszerű mezőgazdaságban lehet a deaktiváció egy logikus válaszreakció a romló gazdálkodási körülményekre

Az industrializáció a korporatív és a vállalkozásszerű szférákra jellemző, de jelentősebb hatása az utóbbiakra van: az industrializáció általános erősödésével a vállalkozásszerű farmok egy része megpróbál lépést tartani, másik része a paraszti típusú gazdálkodás felé mozdul el, egy részük pedig kivonul (a deaktiváció leginkább a vállalkozásszerű szektorra jellemző). A paraszti szegmensre az industrializáció leginkább e szegmens ellenállásának kiváltásával gyakorol hatást. Az újrparasztosodás sokrétű folyamat, a már említett elparasztosodó vállalkozók mellett ezt az utat járják például az élelmiszer-termelésbe bekapcsolódni igyekvő városi agrártermelők is, a harmadik világ nincstelen tömegeinek gazdálkodni igyekvő része, és hát e fo-

lyamat eredményei az időnként és helyenként állami beavatkozással létrehozott kisgazdaságok is. Deaktiváció pedig – mint már jeleztük – leginkább a vállalkozásszerű szegmensben következik be. Az Impérium működési logikája az industrializációban testesül meg, melynek megkülönböztető sajátossága, hogy a másik két folyamattal ellentétben hegemoniára törekszik.

Válságprognózisok

A fentiekben vázolt szerkezet és folyamatok az agráriummal kapcsolatos, már megtapasztalt vagy várható válságok lokalizálására és tipológiájára is alkalmasak. E krízisek a mezőgazdaságnak a természettel, a társadalommal, illetve a gazdálkodás közvetlen szereplőinek várakozásaival és érdekeivel fennálló viszonyaiban azonosíthatók be, problémák e tengelyek bármelyike mentén kialakulhatnak. A klasszikus agrárválság az agrárium és a közvetlen szereplők elvárásai közötti kapcsolatban lokalizálható. Ez az a válságtípus, amelyet a történelem során leggyakrabban földreformokkal próbáltak megoldani. A környezeti válság az agrárium és a természet közötti viszonyban lokalizálható, ilyen pl. az iparosodott termelés környezet-károsítása. Az élelmezési- és élelmiszer-biztonsági válságok az agrárium és a társadalom közötti viszonyban állnak elő.

Az Impérium sajátossága, hogy térnyerésével mindhárom tengelyen válsághoz vezet: a környezetet tönkreteszi, az agrárium szereplőinek többségét válságba taszítja, az élelmiszerek minőségét pedig rontja. Mindemellett pedig az általa nyújtott élelmezési biztonság csak látszat, hisz számos esetben kiderült a törékenysége. Van der Ploeg szerint az így előálló, sokoldalú nemzetközi válságra a megoldást egy széles körű újraparasztság képezi. De még mielőtt kétségbevonnánk e tézist, fontos tisztázni, mit is ért parasztság, és főleg mit a 21. század „új parasztsága” alatt.

Parasztság és a paraszti gazdálkodás

A paraszti gazdálkodási mód újradefiniálásának paradigmaticus kerete az Actor-Network Theory iskolában gyökerezik, amely más elméleteknél jobban kihangsúlyozza a társadalmi szereplők cselekvőképességét (agency), azok képességét a külső folyamatokkal, hatalmi aktusokkal való szembeszegülésre és az aktív megoldáskeresésre (resistance). A korábbi parasztság-szakirodalmat ebből az álláspontból kritizálja, szerinte a parasztság-kutatók különösen gyengék a paraszti cselekvőképesség felismerésében és elismerésében, ezért hajlamosak a parasztokat alárendelt, engedelmeskedő lé-

nyeknek tekinteni. Aminek persze van der Ploeg szerint is van igazságtartalma, de az így összeálló paraszt-kép nagy hiányosságokat mutat. E kritika mellett a hagyományos parasztság-irodalom továbbá azzal is elmarasztalható, hogy a termelők két csoportját, parasztokat és kapitalista farmereket állított szembe, ennek megfelelően pedig két társadalmi választóvonalat, a paraszt-proletár, illetve paraszt-kapitalista farmer törésvonalakat azonosította be. E duális modell mára már, a kép összetettebbé válásával (azaz a korporatív farmerkedés és az élelmiszeripari óriáscégek megjelenésével) teljesen inadekváttá vált.

A „paraszi állapot” központi elveként az önállóságért folytatott küzdelmet emeli ki, egy függőségi kapcsolatok, marginalizáltság és depriváltság jellemezte kontextusban. Ez az önállóság megteremtéséért folytatott küzdelem egy maga által ellenőrzött és maga által menedzselte erőforrás-alap kialakításában materializálódik, amely lehetővé teszi ember és természet olyan együttműködési formáit, amelyek kapcsolatban vannak a piaccal, lehetővé teszik a fennmaradást és a jövőtervezést, és amely együttműködés úgy hat vissza, hogy az erőforrás-alapot tovább erősíti, gazdagítja az együttműködési folyamatokat, növeli a gazdálkodó önállóságát, és ezáltal csökkenti a függőségét. A gazdasági-társadalmi konjunktúra partikularitásaitól függően mind a fennmaradást, mind az erőforrás-alap kialakítását elősegítheti valamilyen nem agrárjellegű tevékenységekbe való bekapcsolódás. Végül pedig különböző kooperációs formák szabályozzák és erősítik ezeket a kapcsolatokat.² E definíció lényegi elemeiként a továbbiakban a paraszt és természet közötti együttműködést, egy erőforrás-alap létrehozását és fenntartását, valamint az önállóságot lehetővé tevő piaci kapcsolatok kialakítását emeli ki és fejt ki részletesebben.

(1) *A természettel való együttműködés* alatt ember és természet folyamatosan változó és egymást kölcsönösen átalakító interakciója értendő. Ez az

2 „Central to the peasant condition, then, is the *struggle for autonomy* that takes place in a context characterized by dependency relations, marginalization and deprivation. It aims at and materializes as the *creation and development of a self-controlled and self-managed resource base*, which in turn allows for those forms of co-production of man and living nature that *interact with the market, allow for survival and for further prospects and feed back into and strengthen the resource base, improve the process of co-production, enlarge autonomy* and, thus, *reduce dependency*. Depending upon the particularities of the prevailing socioeconomic conjuncture, both survival and the development of one’s own resource base might be *strengthened through engagement in other non-agrarian activities*. Finally, *patterns of cooperation* are present which regulate and strengthen these interrelations.” – van der Ploeg: i. m. 23., kiemelések a szerzőtől.

interakció tehát mind a természeti, mind a társadalmi környezet erőforrása-it folyamatosan alakítja, ezáltal az együttműködés újabb meg újabb területeit hozva létre. Földművelés, állattartás, erdőgazdálkodás, de a mezőgazdasági termények kifinomultabb termékekkel való feldolgozása, vagy olyan új jelenségek, mint az agroturizmus – mind ennek az együttműködésnek a különböző formái. Elméletileg kiemelten fontos, hogy a farm fejlődése az együttműködés keretében történik, és ezáltal egy *endogén* fejlődés alakul ki. A termelési folyamat egészének az átlátása és megértése lehetővé teszi a természeti és társadalmi erőforrások hosszabb távú átalakítását, ezáltal pedig a termelékenység magasabb foka érhető el. Lényeges a paraszti állapotnak ebben az együttműködésben gyökerező dinamikussága is, a létező szakirodalom nagy része ugyanis e helyett inkább a rutinszerűségét, kulturális kötöttségét/állandóságát hangsúlyozza – innen fakad az az általános, de hamis kép, miszerint a parasztság egy stagnáló, visszamaradott társaság.

(2) *Erőforrás-alap létrehozása és fenntartása.* A fenti együttműködés tárgya egy elengedhetetlenül szükséges erőforrás-alap – amely egyúttal az együttműködés eredménye is, a folyamat legfontosabb és nem kommodifikált eredménye/terméke. Az együttműködés tehát mindig két folyamat összefonódásából áll: egy termék-előállítási és egy erőforrás-reprodukálási folyamatból. Az erőforrás-alap jellege konkrét helyzetektől függően változó lehet, de a vázolt endogén fejlődési folyamatnak elengedhetetlen feltétele. Az erőforrás-alap kiaknázását és újratermelését megvalósító munkafolyamat nem egy végtelen, unalmas ismétlésekből álló foglalatosság, már csak azért sem, mert a természeti folyamatoktól való függés miatt folyton változó feltételek, meglepetések mellett zajlik. Emiatt ez egy folyamatos tanulási folyamat is, amelyben az új eljárásokat kikísérletezik.

(3) *Az önállóságot lehetővé tevő piaci kapcsolatok kialakítása.* A piaci kapcsolatok részét képezik a külvilággal fenntartott társadalmi kapcsolatok szélesebb körének (piacok, ügynökök, politikai hatóságok stb.), e kapcsolatokat pedig a paraszti gazdaság úgy menedzseli, hogy maximális rugalmasságot, fluiditást és autonómiát biztosítson magának. A paraszti gazdaság működése közben erőforrásokat mozgósít, ezeket az erőforrásokat átalakítja (vég)termékekkel, a végtermékeket pedig részben eladja, részben újrahasznosítja. Az erőforrások mobilizálása során részben saját maga által előállított erőforrásokra, részben a piacokról beszerzett erőforrásokra támaszkodik. A működéshez szükséges majdnem minden erőforrás mindkét módon előállítható: amit nem tud termékként maga előállítani, azt be lehet szerezni cserével vagy más erőforrások *konverziójával*, például egy gép megvásárolható a megtakarított pénzzel (de nem kölcsönrel, mert ez már a

pénzpiacoktól való függőséget eredményezne). Egy gazdaság paraszti jellege tehát egy mérték, annak mértéke, hogy milyen arányban támaszkodik saját erőforrásokra, és milyen arányban a piacokra.

A 21. század új parasztsága

Van der Ploeg továbbá azt állítja, hogy a parasztság fenti, általános modelljéhez képest a parasztság jellegében a 90-es évektől kezdődően újabb változások következtek be. Ezek a változások korábbra nyúlnak vissza, az utóbbi 50 évre, amely alatt a parasztság masszív modernizáción ment át, de amely közben rájött, hogy a modernizációs forgatókönyv valójában nem járható út, még azok számára sem, akik belevágtak. A modernizációval járó függőségek odavezettek, hogy jelenleg a relatív kisméretű, paraszti módon gazdálkodó farmok nagyobb haszonnal gazdálkodnak, mint számos nagyméretű farm. Ez, valamint egy új élelmezési rezsím megjelenése a 90-es évekkel kezdődően, a paraszti gazdálkodás átformálódásához és megerősödéséhez vezetett. E változásokat egy későbbi, 2010-ben megjelent tanulmányában foglalja össze³, mely szerint ezek főbb dimenziói az alábbiak:

Föld	→	Ökológiai tőke
Élelmiszer-önellátás (subsistence)	→	Termelési feltételekkel való önellátás (self-provisioning)
Részleges piaci integráció	→	Aktív eltávolodás a piacoktól
Rutin	→	Dinamikus koprodukció
Alávetettség	→	Többirányú ellenállás
Közösség	→	Kiterjedt hálózatok és új piacok

A földtől az ökológiai tőkéig

A föld hagyományosan a parasztság létfeltétele, ennek járuléka az állatállomány, a termények, az öntözési rendszer, kapcsolathálóok stb., amelyek együtt alkották azt a bizonyos önállóan kezelt erőforrás-alapot, melyről feljebb mint a paraszti lét egyik feltételéről beszéltünk. A modernizáció következtében viszont a föld áruvá vált, a fennmaradáshoz folyamatosan bővíteni kellett (vásárlással, bérléssel), a növekedéshez szükséges kölcsön esetén a már meglévő föld képezte a garanciát, és végül a gazdálkodási tevékenységek földtől való függetlenedésével csak a gazdálkodás „parkolóhelye” ma-

3 The Peasantries of the 21. century: the commoditisation debate revisited. *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 37, No. 1, January 2010, 1–30.

radt, amelyre beáramoltak javak, és amelyről kiáramoltak termékek. A „földből élés” megszűnt a paraszti lét sine qua non-jának lenni, és ezzel együtt a föld elvesztette a parasztság számára korábban betöltött emancipatórikus funkcióját is, megszűnt a parasztság harcának tárgya lenni. A 21. századdal kezdődően e folyamat megfordul, amit jól jelez az, hogy a föld újra a harc tárgyává válik (latin-amerikai földhözjutási mozgalmak, a *land-grabbing* jelenség felerősödése). Ám ennél is jobban jelzi a változást az, ahogy a földet immár *ökológiai tőkének* tekintik, a gazdálkodást pedig a természet és az ember együttműködésének, egyszerű gazdasági folyamat helyett (ecological exchange vs. economic exchange). E változás révén a piaci kiszolgáltatottsággal szembeni önvédelem egy fontos „védelmi vonala” valószínűleg meg, hisz minél inkább ökológiai tőkére épül a gazdálkodás, annál inkább csökkennek a termelés pénzbeli költségei. A jól karbantartott ökológiai tőke tehát a különböző piacoktól relatív függetlenül biztosít növekedést.

A nagy különbség a jelen helyzet és a parasztság hagyományos helyzete között az, hogy ez esetben e stratégia tudatos döntés eredménye, míg korábban egyszerűen kényszerhelyzet volt – az aktorok ezt az opciót *választják* akkor is, ha ezért meg kell harcolniuk azokkal a „társadalmi-műszaki” rezsimekkel, amelyekben működnek. A természethez / ökológiai tőkéhez való viszonyulás teremti meg tehát a paraszti és vállalkozói gazdálkodás közötti fő különbséget: a paraszti gazdálkodásban a növekedés a természeti tőkére van építve, míg a vállalkozó a természetet mint árut vonja be gazdálkodási folyamatába (a piacról szerzi be, és a piaci folyamatok függvényében viszonyul hozzá). Az új paraszti gazdálkodás tehát a piacoktól való függetlenedés viszonylagos növekedésével jár, az azoktól való *tudatos, szándékolt* eltávolodással.

Az élelmiszer-önellátástól a termelési feltételekkel való önellátásig

A paraszti „önellátást” hagyományosan a család élelemmel való ellátásaként értették – ma e helyett a termelési feltételekkel való önellátás értendő alatta, azaz a család mint fogyasztói egység fogyasztói funkciója helyett annak termelőegység funkciója kerül előtérbe. Korábban a parasztnak nem állt módjukban bekapcsolódni azokba az árucikkekbe, amelyek révén a termelésüket (az ígéretük szerint) növelhették volna – a 21. század parasztsáji viszont tudatos ellenállásként távolodnak el ezektől az árucikektől: a maguk előállította javakat gyakran jobbnak tartják, mint a megvásárolhatókat, ellenállásukat pedig maguk is egyfajta rebellióként értelmezik. Míg tehát a termelőegység reprodukciójának modern módja az inputok piac révén történő beszerzése, az új parasztság e helyett új megoldásokkal

kísérletezik. Ilyen technika az ökológiai tőke jobb kihasználása, a pluriaktivitás (mezőgazdaságon kívüli munkavállalás, amely révén megőrizhető a piacokkal szembeni autonómiája) vagy a multifunkcionalitás (a farmján belül próbálja a jövedelmét növelni, egyrészt nagyobb hozzáadott értékkel bíró termékek előállításán kísérletezve, másrészt a farm tevékenységét bővítve új, nem mezőgazdasági tevékenységekkel (energia előállítás, agroturizmus, természet-menedzsment stb.) „Előállítani vagy megvásárolni egy szükséges inputot, nem egy semleges választási helyzet, mivel ez az önállósághoz és a tranzakciós költségekhez kapcsolódik. És minél inkább élelmiszer-óriások irányítják a piacokat, annál nagyobb nyomás nehezedik e választásra.”⁴

A részleges piaci integrációtól az aktív eltávolodásig

Az új parasztságot tehát egy tudatos dekommodifikációs törekvés jellemzi, melynek számos módja lehetséges, különösen ott, ahol az egyéni gazdaságok közötti kooperáció és reciprocitás is lehetséges. A kizárólag a piacról beszerezhető dolgok (pl. gépek) persze kivételt képeznek, de még ezek dekommodifikációjára is léteznek különböző mechanizmusok. Így például ha a paraszt a megtakarított pénzéből veszi meg a gépet, bár a piacról veszi, valójában mégsem áruként használja, hisz nincs nyomás rajta, hogy a kölcsönt visszafizesse. Lehetséges továbbá használt gépek vásárlása is az újak helyett, és az új gépekhez szükséges kölcsön felvétele helyett inkább a használtak javításához-karbantartásához szükséges képességek kitanulása. És végül az új gépek vásárlása pótolható a már meglévő gépek használatában kialakított kooperációval és reciprocitással is.

Merev szabálykövetés helyett együttműködés

A természettel való együttműködés során kötött szabályok követése helyett dinamikus együttműködésre törekszik. Azaz az ökológiai tőkét nem kizsákmányolják, hanem újratermelik és fejlesztik, utóbbiban pedig nagyfokú innovativitást tanúsítanak. Ez az együttműködés, dinamikussága miatt, nehezen írható le törvényekkel, bár kétségtelenül vannak erre vonatkozó törvények, és ezek közül többet jól le is írtak már (pl. a fordított kapcsolat törvényét, miszerint a gazdaság-méret növekedésével párhuzamosan egy ponton túl már csökken a termelékenység, vagy a csökkenő hozadék törvényét, mely szerint az intenzifikálás felső határokba ütközik, amely fölött nem érdemes már folytatni, és involúció áll be).

4 van der Ploeg: i. m. 9.

Az alávetettségtől a többirányú ellenállásig

A parasztek „ellenállását” a korábbi parasztság-elemzések a termelési folyamaton kívüli jelenségként definiálták (lázadás, sztrájk stb.). Ezekhez képest a James Scott által leírt rejtett ellenállás (covert resistance, hidden or camouflaged resistance) a termelési folyamat peremén zajlik, egyfajta szabotázs-ként. Szerzőnk szerint ezekhez képest a 60-as évektől kezdődően az ellenállás új formái alakulnak ki, ezúttal a termelés terein belül: ezek nem egyebek, mint alternatíva-keresések a munka és termelési folyamat kívülről felállított műszaki-intézményes feltételeivel szemben, mint például az organikus mezőgazdaság vagy az endogén fejlődés. Ez az ellenállás nem egy összehangolt tevékenység, sok kis párhuzamos jelenségről van szó, amelyek azonban együtt igencsak jelentősek, amint azt különböző jövedelem-mérések kimutatták. „Az ellenállás többé már nem a reakció, hanem a termelés és az akció egy formája (...). Ez már nem a gyári munkás ellenállása, hanem egy teljesen új, innovativitáson (...) és a termelő (és fogyasztó) alanyok közötti autonóm kooperáción alapuló jelenség. Az uralom jelenlegi formáin túlmutató, új, konstitutív potencialitás kifejlesztésének képessége”⁵

A közösségtől a kiterjedt kapcsolathálókig

Miután az élelmiszeripar néhány nagy, monopolisztikus szereplője ellenőrzése alá vonta az agrártermékek piacát, és ezáltal gyakorlatilag megkezdhetetlené vált, a parasztek számára gyakorlatilag lehetetlenné vált termékeik tőlük független értékesítése, illetve a vásárlók számára a tőlük független élelmiszervásárlás. Ezek a kölcsönökre épülő, ezért állandó cash-flow nyomás alatt működő, folyamatos további expanzióra kényszerülő élelmiszer-óriások maximális profitot kénytelenek kiszorítani mind a termelők-ből, mind a fogyasztókból, vagyis a rendszerbe szisztematikusan be van épülve a kényszer, hogy nyomást gyakoroljon mind a termelőkre, mind a fogyasztókra. (Ellen)reakcióként az utóbbi évtizedekben új piacok és új élelmiszer-hálózatok jelentek meg, amelyek révén a termelők olyan új minőségeket kínálnak eladásra, amelyek előállítására az élelmiszer-óriások képtelenek (frissesség, helyi ízek, személyes interakció, ellenőrzött eredet). Ezek-

5 Antonio Negri tanulmányát (Movimenti nell’Impero, passagi e paesaggi, Raffaello Cortina Editore, Milano, 2006, 54) idézi JDvdP. „Resistance is no longer a form of reaction but a form of production and action [...]. Resistance is no longer one of factory workers; it is a completely new resistance based on innovativeness [...] and on autonomous co-operation between producing [and consuming] subjects. It is the capacity to develop new, constitutive potentialities that go beyond reigning forms of domination.”

ben a hálózatokban a termelők és fogyasztók közös értékei vannak beágyazva, vagyis olyan közös értékek által képzett termelői-fogyasztói közösségeknek tekinthetők, amelyek már nem kizárólag vidékiek, hanem a rendszerint vidéki termelőket a városi fogyasztókkal összekapcsoló hálózatok.

Az új parasztság modelljét a szerző globális perspektívában építi fel, amint ezt empirikus elemzése is egyértelműen jelzik: a könyvben perui, olasz és holland esettanulmányokat használ. A parasztosodás alanyai azonban e nagyon eltérő környezetekben lényegesen különböznek, a catacaos-i és a fríz parasztok között alig találunk hasonlóságot. Utóbbiak kelet-európai szemmel nézve sem tűnnek parasztnak, már csak a megművelt föld nagysága alapján sem: az esettanulmányok mellett az újraparasztsodási tézist leginkább alátámasztó, Európa hat leggazdagabb országában végzett survey-ből is az derül ki, hogy a „parasztosan” gazdálkodók átlagosan 93 hektáron gazdálkodnak. Bár a szerző hangsúlyozza, hogy a különböző típusokhoz tartozást nem a gazdaság mérete, hanem a paraszti gazdálkodás lényegi elemének tekintett autonómiára törekvés képezi, kérdéses hogy a többmillió kelet-európai parasztságnak a nyugat-európai családi farmokkal egy típusba sorolása által, az ezek közötti különbségek elfedésével nem veszítünk-e többet, mint amennyit a közös vonások kiemelésével nyerhetünk. A modell globális érvényességét illetően az is elgondolkodtató, hogy a nyugat-európai gazdálkodók „parasztosodását” nagymértékben az Európai Unió vidékfejlesztési politikák teszik lehetővé / váltják ki, amelyek támogatják a multifunkcionalitás kialakítását, a termelők és fogyasztók közötti közvetlen kapcsolatok kialakítását, új technológiák bevezetését, és általában véve a „vidékfejlesztés-típusú” tevékenységeket. A gazdálkodási mód parasztosodása tehát ez esetben nagymértékben egy, a jelenség szempontjából kedvező, de igencsak sajátos agrártámogatási kontextusnak köszönhető. E kétségek ellenére azonban a paraszti gazdálkodás mibenlétének, illetve az agrárszektor egészének van der Ploeg általi újragondolása a kelet-európai mezőgazdaság kutatói számára is hasznos elméleti szempontokat nyújt.